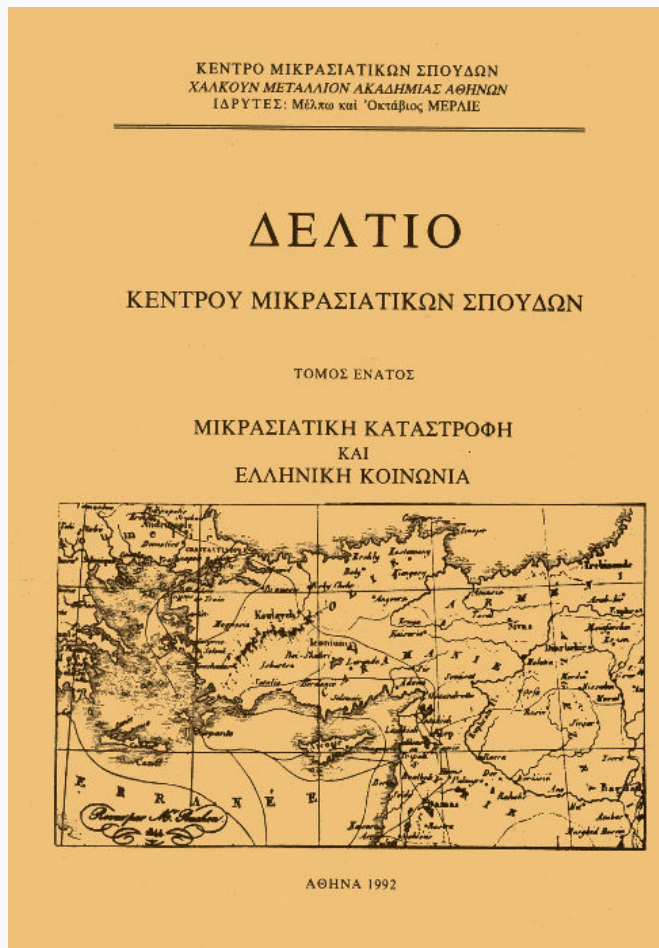

Δελτίο Κέντρου Μικρασιατικών Σπουδών

Τόμ. 9 (1992)

Η ποντιακή ταυτότητα της τρίτης γενιάς

Μαρία Βεργέτη

doi: [10.12681/deltiokms.131](https://doi.org/10.12681/deltiokms.131)

Copyright © 2015, Μαρία Βεργέτη

Άδεια χρήσης [Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/4.0/).

Βιβλιογραφική αναφορά:

Βεργέτη Μ. (1992). Η ποντιακή ταυτότητα της τρίτης γενιάς. *Δελτίο Κέντρου Μικρασιατικών Σπουδών*, 9, 79-96.
<https://doi.org/10.12681/deltiokms.131>

Η ΠΟΝΤΙΑΚΗ ΤΑΥΤΟΤΗΤΑ ΤΗΣ ΤΡΙΤΗΣ ΓΕΝΙΑΣ

Ώροθέτηση τῆς ποντιακῆς ταυτότητας

Στὴ δεκαετία τοῦ 1920 τὸ ἑλληνικὸ κράτος τῶν πέντε περίπου ἑκατομμυρίων κατοίκων ἀντιμετωπίζει πρόβλημα ἔνταξης στὴν κοινωνικὴ του δομὴ περισσότερων ἀπὸ 1.250.000 προσφύγων¹. Στὴν ἀπογραφὴ τοῦ πληθυσμοῦ κατὰ τὸ 1928 ὁ ἀριθμὸς τῶν προσφύγων παρουσιάζεται κάπως μικρότερος², γιὰτι παρατηρήθηκε ἰδιαίτερα ὑψηλὴ θνησιμότητα στὴ διάρκεια τῶν πρώτων μετὰ τὸν ἑκπατισμὸ χρόνων³. Παράλληλα ἄρκετοὶ πρόσφυγες στὴν περίοδο 1922-1928 μετανάστευσαν ἀπὸ τὴν Ἑλλάδα πρὸς ἄλλες χώρες, ὅπως ἡ Αἴγυπτος, ἡ Γαλλία καὶ οἱ Ἑνωμένες Πολιτεῖες. Ἐπιπλέον κάποιες ἀπὸ τὶς οἰκογένειες ἐκεῖνες εἶχαν κατορθώσει νὰ μεταφέρουν τμῆμα τῆς περιουσίας τους στὴν Ἑλλάδα καὶ δὲν κατοικοῦσαν σὲ συνοικισμοὺς προσφύγων, γι' αὐτὸ καὶ δὲν ἀπογράφηκαν ὡς πρόσφυγες⁴. Οἱ πρόσφυγες ἀποτελοῦν πληθυσμοὺς μὲ ἑλληνικὴ ἔθνικὴ ταυτότητα, οἱ ὅποιοι κατὰ τὴν περίοδο 1912-1924 μεταναστεύουν ἐθελουσίως ἢ βιαίως ἀπὸ τὸν ἐκτὸς τῶν συνόρων τοῦ ἑλληνικοῦ κράτους γεωγραφικὸ χῶρο καταγωγῆς τους καὶ δὲν τοὺς ἐπιτρέπεται πλέον νὰ ἐπιστρέψουν μαζικὰ σ' αὐτόν.

Τὸ κράτος στὴν προσπάθειά του ν' ἀνταποκριθεῖ στὶς πρακτικὲς ἀπαιτήσεις ἀδυνατεῖ νὰ ἐγκαταστήσει τοὺς πρόσφυγες σύμφωνα μὲ τὸν τύπο καταγωγῆς τους, παρὰ τὴν ἀρχικὴ του πρόθεση καὶ προγραμματισμὸ⁵. Τὸ ἀποτέ-

1. Ὁ ἀριθμὸς τῶν προσφύγων ποὺ καταφεύγει στὴν ἑλληνικὴ ἐπικράτεια κατὰ τὴ δεκαετία τοῦ 1920 ὑπολογίζεται μετὰξὺ 1.250.000 καὶ 1.400.000 ἀτόμων. Βλ. Renée Hirschon, *Heirs of the Greek Catastrophe: The Social Life of Asia Minor Refugees in Piraeus*, Ὁξφόρδη 1989, σ. 37.

2. Παρουσιάζεται ὁ ἀριθμὸς τῶν 1.221.849 προσφύγων.

3. Τὴν περίοδο 1923 μὲ 1925 ἀντιστοιχοῦσαν τρεῖς θάνατοι πρὸς μία γέννηση. Σύμφωνα μὲ στοιχεῖα τῆς Κοινωνίας τῶν Ἐθνῶν τὸ 1926, σὲ ὁρισμένες περιοχὲς τῆς χώρας τὸ 20% τῶν προσφύγων πέθανε τὸν πρώτο χρόνο. Βλ. Renée Hirschon, ὁ.π., σ. 37.

4. Πληροφορία ποὺ ἐπιβεβαιώθηκε ἀπὸ ἔρευνα τῆς γράφουσας γιὰ τὸν ποντιακὸ ἑλληνισμὸ τῆς περιοχῆς Ἀθήνας-Πειραιᾶ, ἡ ὁποία πραγματοποιήθηκε τὸ 1989.

5. Βλ. Dimitri Pentzopoulos, *The Balkan Exchange of Minorities and its Impact Upon Greece*, Ἀθήνα 1962, σσ. 107-108.

λεσµα είναι ή άνυπαρξία, εκτός από λίγες εξαιρέσεις, νέου κοινού γεωγραφικού χώρου άναφοράς, όπου θα µπορούσαν νά µετεξελιχθούν τὰ διακριτικά τοπικά πολιτισµικά πρότυπα χωρίς τήν παρέµβαση διαδικασιών άφοµοίωσης από τήν περιβάλλουσα κοινωνία. Παρουσιάζεται έποµένως ή ιδιαιτερότητα νά ύπάρχουν στόν έλλαδικό χώρο όµάδες µέ έλληνική έθνική ταυτότητα πού χαρακτηρίζονται από ιδιαίτερα τοπικά πολιτισµικά πρότυπα, χωρίς όµως νά έχουν συγκεκριµένο γεωγραφικό χώρο άναφοράς. 'Η συλλογική ταυτότητα πού διακρίνει αυτούς τους έλληνικούς πληθυσµούς δέν είναι έθνική ή έθνοτική, γιατί ή όµάδα άποτελεϊ τµήµα ευρύτερου έθνους και δέν είναι άπλά τοπική, γιατί έχει χαθεί ό γεωγραφικός χώρος άναφοράς.

Δημιουργείται λοιπόν µιά σειρά από έρωτήµατα πού άφορούν στις αίτιες και συνθήκες διαµόρφωσης και µετεξέλιξης αυτής της ιδιαιτερης συλλογικής ταυτότητας στόν έλλαδικό χώρο κατά τό χρονικό διάστημα πού άκολουθεϊ τή µετανάστευση, τό περιεχόµένο της, τήν πορεία εξέλιξής της στα τελευταία έβδοµήντα χρόνια, τους παράγοντες δηµουργίας και ίσχυροποίησης της στις νεότερες γενιές πού έχουν γεννηθεί στό έλληνικό κράτος και τή σχέση της µέ τήν ευρύτερη έθνική ταυτότητα. 'Η προσπάθεια νά δοθεϊ άπάντηση στα παραπάνω έρωτήµατα, παρουσιάζει ένδιαφέρον, γιατί δέν έχουν πραγµατοποιηθεί παρόµοιες µελέτες. 'Υπάρχει ένας περιορισµένος αριθµός έργασιών γύρω από τις διαδικασίες άφοµοίωσης και τήν κοινωνική κινητικότητα των πληθυσµών πού κατάγονται από τις πατρίδες του έλληνισµού της 'Ανατολής, αλλά δέν έχουν µελετηθεί θέµατα διαµόρφωσης και µετεξέλιξης της ένδοθενικής ιδιαιτερότητας πού συνιστά τή συλλογική ταυτότητα αυτών των πληθυσµών. Ειδικότερα ύπάρχουν µελέτες γιά τήν έπιρροή των έλληνικών προσφυγικών πληθυσµών στόν έλλαδικό χώρο σέ επίπεδο έθνολογικό, οίκονοµικό, πολιτικό και πολιτισµικό, αλλά γιά τήν επίδραση της έλλαδικής κοινωνίας στη διαµόρφωση της ιδιαιτερης συλλογικής ταυτότητάς τους οί γνώσεις µας είναι πολύ περιορισµένες. Λίγα µόνο στοιχεία γιά τό ζήτηµα περιέχονται στη διατριβή της Renée Hirschon, πού άναφέρεται στην κοινωνική ζωή των Μικρασιατικών προσφύγων στόν Πειραιά⁶.

Στήν κατηγορία των παραπάνω όµάδων άνήκει και ό ποντιακός έλληνισµός, ό όποιος µετανάστευσε βίαια από τόν ίστορικό Πόντο στό έλληνικό κράτος κατά τήν περίοδο 1918-1924. 'Η µετανάστευση µέσω των πρώην σοβιετικών παραλίων της Μαύρης Θάλασσας συνεχίστηκε µέχρι τὰ τέλη της δεκαετίας του '20.

Στό κείµενο πού άκολουθεϊ παρουσιάζονται λίγα δηµογραφικά και ίστορικά στοιχεία γιά τόν ποντιακό έλληνισµό και γίνεται µία άναφορά στις αίτιες και συνθήκες διαµόρφωσης και εξέλιξης της ποντιακής ταυτότητας

6. Βλ. Renée Hirschon, ό.π. 'Επίσης όρισµένα στοιχεία, αλλά και µία σειρά έρωτηµάτων γιά θέµατα ταυτότητας παρουσιάζονται από τήν 'Αλκη Κυριακίδου-Νέστορος κ.ά., «Λογογραφία και προφορική ίστορία», *Έντευκτήριο*, 8 (Οκτώβριος 1989), σσ. 39-57.

στον ελληνικό χώρο τα τελευταία εβδομήντα χρόνια. Το κείμενο επικεντρώνεται κυρίως στην παρουσίαση της ποντιακής ταυτότητας, όπως αυτή εκφράζεται σήμερα από την τρίτη γενιά. Οι πληροφορίες προέρχονται από εμπειρική έρευνα που πραγματοποιήσα για τη συγγραφική διδακτορικής διατριβής⁷. Το έρευνητικό υλικό άντλήθηκε από την περιοχή της πρωτεύουσας. Η έπιλογή της οφείλεται στο ότι η μελέτη των μηχανισμών διατήρησης της ταυτότητας μέσα από συνεχείς επί δεκαετίες αναπροσαρμογές παρουσιάζει περισσότερο ενδιαφέρον στον πιο εύνοϊκό χώρο για τις διαδικασίες αφομοίωσης. Από τις μεγάλες πόλεις όπου εγκαταστάθηκαν Έλληνες του Πόντου η περιοχή Αθήνας-Πειραιά είναι ο χώρος στον οποίο λειτουργούν αποτελεσματικότερα οι διαδικασίες αφομοίωσης, γιατί το ποσοστό ποντιακού πληθυσμού είναι μικρότερο και πιο διασπαρμένο σε επιμέρους δήμους και κοινότητες απ' ό,τι στις πόλεις της Βόρειας Ελλάδας. Επιπλέον η Αθήνα είναι ο χώρος που συγκεντρώνει τις περισσότερες κατηγορίες του πληθυσμού, όπως άτομα που γεννήθηκαν και μεγάλωσαν σε άμιγώς ποντιακά χωριά της βόρειας Ελλάδας και μετανάστευσαν στην πρωτεύουσα κατά τη μεταπολεμική περίοδο, καθώς και την πλειονότητα των Ποντίων μεταναστών από τη Σοβιετική Ένωση της περιόδου 1965-1987, οι οποίοι προτίμησαν να εγκατασταθούν στην πρωτεύουσα, όπου οι δυνατότητες εύρεσης εργασίας είναι μεγαλύτερες.

Πραγματοποιήθηκαν 92 συνεντεύξεις, από τις οποίες 17 με άτομα πρώτης γενιάς από το Μικρασιατικό Πόντο, 21 με άτομα δεύτερης γενιάς, 21 με άτομα τρίτης γενιάς και 33 με άτομα πρώτης γενιάς από την πρώην Σοβιετική Ένωση. Στην έρευνα χρησιμοποιήθηκε η βιογραφική προσέγγιση, ή οποία κρίνεται ως η καταλληλότερη για την ανάλυση του περιεχομένου των συνεντεύσεων και την παρουσίαση των συμπερασμάτων με βάση την κοινή εμπειρία σε θέματα ταυτότητας. Από αυτές άντλήθηκαν κυρίως τα συμπεράσματα που παρουσιάζονται, αλλά χρησιμοποιήθηκαν και άλλες μέθοδοι, όπως συμμετοχική παρατήρηση κατά την περίοδο 1986-1992, συνεντεύξεις με εκπροσώπους κρατικών φορέων για τη συλλογή πληροφοριών σχετικά με τις συνθήκες αποκατάστασης άστων και άγροτων Ποντίων προσφύγων και εμπειρική έρευνα σε επίπεδο ποντιακών συλλόγων στην περιοχή του πολεοδομικού συγκροτήματος της πρωτεύουσας.

Ίστορικά στοιχεία για τον Ποντιακό Έλληνισμό

Πριν από την έναρξη του Πρώτου Παγκοσμίου Πολέμου, σύμφωνα με την έκθεση Αργυροπούλου του Υπουργείου Εξωτερικών ο ελληνικός

7. Βλ. Μαρία Βεργέτη, «Έθνοτοπική ταυτότητα: Η περίπτωση των Ελλήνων του Πόντου», Αθήνα, Πάντειο Πανεπιστήμιο Κοινωνικών και Πολιτικών Επιστημών, 1993.

πληθυσμός στον Πόντο ήταν 700.000. "Όπως αναφέρει ο Γ. Βαλαβάνης, «'Ο αριθμός ούτος είχε αναγνωρισθῇ ἐπισήμως ὑπὸ τῆς Κυβερνήσεως Κιαιμήλ πασσά κατὰ τὸ 1912, ὅτε κατόπιν ἐπελθούσης συμφωνίας μετὰ τῶν Πατριαρχείων ὠρίσθη ὁ ἀριθμὸς τῶν βουλευτικῶν ἐδρῶν τοῦ Πόντου ἐν πρωτοκόλλῳ εἰς ἑπτὰ. 'Ητοι εἰς βουλευτῆς ἐπὶ 100.000 κατοίκων.»⁸ Τὰ θύματα τῶν διωγμῶν τῶν Νεοτούρκων ἀπὸ τὴν ἔναρξιν τοῦ Πρώτου Παγκοσμίου Πολέμου τὸ 1914 μέχρι τὸ Μάρτιο τοῦ 1924 ὑπολογίζονται σὲ 353.000 ἄτομα⁹. "Όσοι κατορθώνουν νὰ ἐπιβιώσουν ἀκολουθοῦν τὸ δρόμο τῆς διασπορᾶς μὲ κύρια κατεύθυνση τὴν Ἑλλάδα καὶ τὴν πρώην Σοβιετικὴ Ἑνωση, ἀλλὰ καὶ τὴν Ἀμερικὴ, τὴν ὑπόλοιπὴν Εὐρώπῃ καὶ τὴν Περσίᾳ (Ἰράν). Ἀπ' ὅσους ἔρχονται μέσω Συρίας στὴν Ἑλλάδα, κάποιοι σταματοῦν καὶ ἐγκαθίστανται στὴν Κύπρο. Χαρακτηριστικὴ εἶναι ἡ κατανομὴ κατὰ χώρα ἐγκατάστασης τῶν 566 οἰκογενειῶν ἀπὸ τὸ Σταυρὶ τοῦ Πόντου, τὴν ὁποία παρουσιάζει ὁ Δ. Παπαδόπουλος: 359 ἐγκαθίστανται στὴ Μακεδονία, 102 στὴν ὑπόλοιπὴ Ἑλλάδα, 100 στὴ Ρωσία, 3 στὴν Περσίᾳ καὶ 2 στὴν Ἀμερικὴ¹⁰.

Τὸ σύνολο ὅσων μεταναστεύουν ἀπὸ τὸν Πόντο στὸν Καύκασο καὶ τὴν ὑπόλοιπὴ Ρωσία σ' ὅλη τὴ διάρκεια τῶν διωγμῶν ὑπολογίζεται σὲ 150.000¹¹-250.000¹². Ὁ πληθυσμὸς αὐτὸς προστίθεται στὸν ἤδη ὑπάρχοντα ἐκεῖ ποντιακὸ πληθυσμὸ, μὲ ἀποτέλεσμα τὸ 1918 ὁ πληθυσμὸς τῶν Ἑλλήνων τοῦ Πόντου στὴν πρώην Σοβιετικὴ Ἑνωση νὰ ἀνέρχεται σὲ 700.000 σύμφωνα μὲ τὸν Μ. Αἰλιανό¹³, ὁ ὁποῖος παρουσιάζει τὸ 1921 τὴν πληθυσμιακὴ καὶ ἐδαφικὴ κατανομὴ τοῦ ἑλληνικοῦ πληθυσμοῦ. Στὸ χάρτη τῆς διασπορᾶς τῶν Ἑλλήνων τοῦ Πόντου παρουσιάζονται καὶ οἱ μεταγενέστερες μετακινήσεις ἀπὸ τὶς δημοκρατίες τῆς Γεωργίας, Ρωσίας καὶ Οὐκρανίας πρὸς τὶς δημοκρατίες τοῦ Οὐζμπεκιστάν, Καζαχστάν καὶ Κιργισίας, οἱ ὁποῖες πραγματοποιοῦνται στὴ δεκαετία τοῦ '40.

Τὸ πρῶτο κύμα μαζικῆς μετανάστευσης ἀπὸ τὴν πρώην Σοβιετικὴ Ἑνωση πρὸς τὴν Ἑλλάδα παρατηρεῖται ἀπὸ τὸ 1918 μέχρι τὰ τέλη τῆς δεκαετίας τοῦ '20, καὶ κυρίως ἀπὸ τὸ 1921 μέχρι τὸ 1923¹⁴. Ἀποτελεῖται ἀπὸ τοὺς πρόσφυγες τοῦ Μικρασιατικοῦ Πόντου ποὺ ἔχουν καταφύγει στὴν πρώην Σοβιετικὴ Ἑνωση λόγω τῶν διωγμῶν τῆς περιόδου 1914-1924, ἀλλὰ καὶ ἀπὸ Πόντιους μόνιμα ἐγκατεστημένους στὶς περιοχὲς τῆς Ὑπερκαυκασίας (ση-

8. Γεώργιος Κ. Βαλαβάνης, *Σύγχρονος γενικὴ ἱστορία τοῦ Πόντου*, 2η ἐκδ., Θεσσαλονίκη 1986, σ. 15.

9. Γεώργιος Κ. Βαλαβάνης, ὁ.π., σ. 24.

10. Βλ. Anthony A. M. Bryer, *The Empire of Trebizond and the Pontos*, Λονδίνο 1980, σσ. 189-190.

11. Γεώργιος Κ. Βαλαβάνης, ὁ.π., σσ. 12-13.

12. Ἰσ. Ν. Λαυρεντίδης, «'Η ἐν Ἑλλάδι ἐγκατάστασις τῶν ἐκ Πόντου Ἑλλήνων: Α'. Νομὸς Σερρών», *Ἀρχεῖον Πόντου*, τ. 29 (1968-1969), σ. 342.

13. Μιχ. Χρ. Αἰλιανός, *Τὸ ἔργον τῆς Ἑλληνικῆς Περιθάλψεως*, Ἀθήνα 1921, σ. 88.

14. Σύμφωνα μὲ πληροφορίες ποὺ προέρχονται ἀπὸ τὴν ἔρευνα ποὺ ἀνέφερα.

μερινές δημοκρατίες της Γεωργίας, 'Αρμενίας και 'Αζερμπαϊτζάν), της Ουκρανίας και της Ρωσίας, που καταφεύγουν στον ελλαδικό χώρο κάτω από την πίεση των ιστορικών γεγονότων, όπως η 'Οκτωβριανή επανάσταση του 1917, η εθνικιστική πολιτική που άσκειται από τους μενσεβίκους στη Γεωργία¹⁵, η προέλαση του τουρκικού στρατού στον Καύκασο το 1918¹⁶, ή βία, την οποία η άρμενική κυβέρνηση άσκει στη στρατολόγησή τους¹⁷ και η άποτυχημένη εκστρατεία της 'Αντάντ στην Ουκρανία έναντι των μπολσεβικικών στρατευμάτων το 1919¹⁸. Τα μεταναστευτικά κύματα Ποντίων από τη Σοβιετική Ένωση προς την Ελλάδα συνεχίζονται και μετά τη δεκαετία του '20. Τα μεγαλύτερα παρατηρούνται το 1939, κατά την περίοδο 1965-1967 και από το 1988 μέχρι σήμερα.

Σύμφωνα με την πληθυσμιακή απογραφή του 1928, η οποία παρουσιάζει στη Στατιστική Έπετηρίδα της Ελλάδας του 1930, ο άριθμός των Ποντίων προσφύγων ανέρχεται σε 182.169. Σ' αυτόν πρέπει να προστεθεί και ο άριθμός των 47.091 προσφύγων που δηλώνουν τόπο καταγωγής τον Καύκασο. Οι Καυκάσιοι είναι Έλληνες ποντιακής καταγωγής, οι όποιοι είχαν μεταναστεύσει οι ίδιοι ή οι πρόγονοί τους στον Καύκασο και είχαν μόνιμη ή προσωρινή εγκατάσταση στην περιοχή. Τό ότι οι πρόσφυγες από τον Καύκασο είναι Πόντιοι τεκμηριώνεται και από τη σημαντική μελέτη των Μ. Μαραβελάκη και Α. Βακαλόπουλου για τις προσφυγικές εγκαταστάσεις της περιοχής Θεσσαλονίκης¹⁹, όπου παρουσιάζεται διεξοδική καταγραφή του χώρου και των προσφυγικών οικισμών γύρω από τη Θεσσαλονίκη. Σ' αυτή τη μελέτη οι 554 οικογένειες που χαρακτηρίζονται «οικογένειαι εκ Καυκάσου» από τη Στατιστική Ύπηρεσία του Έποικισμού μιλούν την ποντιακή

15. Αυτό άφορά σε σημαντικό τμήμα του έλληνοποντιακού πληθυσμού της Τσάλκας, περιοχής της όρεινης Γεωργίας. (Θ. Κεσίδης, «'Η έδαφική διάταξη των Έλλήνων της ΕΣΣΔ», *Νέοι Καιροί: Σοβιετικό Πολιτικό Περιοδικό*, 3 (Μάρτης 1989), σ. 38).

16. 'Η προσάρτηση της περιοχής του Κάρς στην τουρκική επικράτεια πραγματοποιείται το 1918. Για την ιστορία της περιοχής βλ. Χρήστος Σαμουηλίδης, *Τό χρονικό του Κάρς*, Αθήνα Χ.Χ.

17. Γαβριήλ Καραπατάκης, «'Υπόμνημα περί των Καυκασίων μεταναστών και των προσφύγων του Πόντου», *Ποντιακή Έστία*, 3 (Μάιος-Ιούνιος 1975), σ. 29.

18. 'Η συμμετοχή της Ελλάδας με 23.000 στρατιώτες στην άποτυχημένη άντιμπολσεβικική εκστρατεία της 'Αντάντ ('Ιανουάριος-Μάιος 1919) έχει καταστροφικές συνέπειες για τις έλληνικές κοινότητες, καθώς χιλιάδες Έλληνες εγκαταλείπουν πανικόβλητοι τά σπίτια τους ακολουθώντας την ύποχώρηση του έλληνικού στρατού. Για τις συνέπειες της εκστρατείας στις έλληνοποντιακές κοινότητες της περιοχής, βλ. 'Αλέξης 'Αλεξανδρής, «'Η άνάπτυξη του έθνικού πνεύματος των Έλλήνων του Πόντου 1918-1922: Έλληνική έξωτερική πολιτική και τουρκική άντίδραση», στο Θάνος Βερέμης - 'Οδυσσέας Δημητρακόπουλος (έπιμ.), *Μελετήματα γύρω από τον Βενιζέλο και την έποχή του*, Αθήνα 1980, σσ. 440-441, και Γεώργιος Η. Σακκάς, *'Η Ιστορία των Έλλήνων της Τριπόλεως του Πόντου*, 2η έκδ., Αθήνα 1979, σ. 218.

19. Μ. Μαραβελάκης και Α. Βακαλόπουλος, *Αί προσφυγικοί εγκαταστάσεις έν τη περιοχή Θεσσαλονίκης*, Θεσσαλονίκη 1955.

διάλεκτο, έχουν ποντιακά ἦθη καὶ ἔθιμα καὶ τὰ μέλη τους ἔχουν γεννηθεῖ στοὺς Μικρασιατικὸν Πόντον ἢ εἶναι ποντιακῆς καταγωγῆς. Ἐπομένως ἂν στὸν ἀριθμὸ τῶν Ποντίων προσφύγων προστεθεῖ ὁ ἀριθμὸς τῶν προσφύγων ἀπὸ τὸν Καύκασο, τὸ σύνολο ἀνέρχεται σὲ 229.260 ἄτομα, δηλαδὴ ποσοστὸ 18,76% ἐπὶ τοῦ ὁλικοῦ ἀριθμοῦ τῶν προσφύγων. Ἐπιπλέον, ὅπως ἀναφέρει ὁ Ι. Λαυρεντίδης, σημαντικὸς ἀριθμὸς Ποντίων ἀπὸ τὸν Καύκασο στὴν ἀπογραφή τοῦ 1928 παρουσιάζεται ὡς ἀριθμὸς προσφύγων ἀπὸ τὴ Μικρὰ Ἀσία καὶ τὴ Θράκη. Παραδείγματος χάρι, Πόντιοι πρόσφυγες, οἱ ὁποῖοι μεταναστεύουν ἀπὸ τὸν Καύκασο στὴν Ἑλλάδα τὸ 1919-1920, προωθοῦνται στὴν Ἀνατολικὴ Θράκη καὶ ἐπιστρέφουν στὴν ἐλληνικὴ ἐπικράτεια μετὰ τὴ Μικρασιατικὴ Καταστροφή, καταγράφονται σὰν πρόσφυγες ἀπὸ τὴ Θράκη²⁰. Γιὰ νὰ συνοψίσουμε, ὁ παρουσιάζόμενος σὲ συγκεκριμένους πηγές²¹ ἀριθμὸς τῶν 400.000 Ποντίων προσφύγων ποὺ ἦρθαν στὴν Ἑλλάδα ἀπὸ τὸ Μικρασιατικὸν Πόντον καὶ ἀπὸ τὴ Σοβιετικὴ Ἐνωση στὴ δεκαετία τοῦ '20 δὲν μπορεῖ νὰ θεωρηθεῖ υπερβολικὸς, κυρίως λόγῳ τοῦ μεγάλου ποσοστοῦ θνησιμότη-
τας τῶν προσφύγων στὰ χρόνια ποὺ ἀκολουθοῦν τὸν ἑκατρισμὸ.

Ὁ ἐλληνισμὸς τοῦ Πόντου, ὡς πληθυσμὸς ἀγροτικὸς στοὺς μεγαλύτερους ποσοστὸ του, ἀποκαθίσταται κυρίως ἀγροτικὰ²². Οἱ περισσότεροι ἐγκαθίστανται στὴ Βόρεια Ἑλλάδα, μὲ μεγαλύτερη πληθυσμιακὴ συγκέντρωση στὶς περιοχὲς Μακεδονίας καὶ Θράκης²³. Ἀστικὴ ἀποκατάσταση πραγματοποιεῖται στὴ Θεσσαλονίκη²⁴, στὴν Ἀθήνα καὶ τὸν Πειραιά²⁵, στὴν Καβάλα, τὴ Δράμα, τὸ Κιλκίς, τὴν Κοζάνη καὶ ἀλλοῦ.

20. Βλ. Ἰσ. Ν. Λαυρεντίδης, *δ.π.*, σ. 344.

21. Βλ. Χρήστος Σαμουηλίδης, *Ἱστορία τοῦ ποντιακοῦ ἐλληνισμοῦ*, Ἀθήνα χ.χ., σ. 272. Ἐπίσης Ὁδ. Λαμπιδίης, «Οἱ ἐκ τοῦ Πόντου Ἕλληνες κατὰ τὴν πεντηκονταετίαν 1922-1972», *Ἀρχεῖον Πόντου*, τ. 32 (1973-1974), σσ. 16-17. Οἱ πηγὲς αὐτὲς ἀναφέρουν τὸν ἀριθμὸ τῶν 400.000 μόνο γιὰ τοὺς πρόσφυγες ἀπὸ τὸ Μικρασιατικὸν Πόντον.

22. Στὸ περιοδικὸ *Ἀρχεῖον Πόντου* παρουσιάζονται ἐργασίες γιὰ τοὺς τόπους ἐγκατάστασης τῶν Ἑλλήνων τοῦ Πόντου, στὶς ὁποῖες περιλαμβάνονται οἱ ἀκόλουθοι: α) Δικαῖος Β. Βαγιακάκος, «Ἐγκατάστασις Ποντίων εἰς Λακωνίαν», *δ.π.*, τ. 29 (1968-1969), σσ. 422-430, β) Ἀλέξανδρος Μ. Κοντοειδής, «Ἐγκαταστάσεις Ποντίων προσφύγων στὴν Αἰτωλοακαρνανία καὶ ἰδιαίτερα στὴν Παραχελωνίδα», *δ.π.*, τ. 36 (1980), σσ. 253-255, γ) Ἰσ. Ν. Λαυρεντίδης, «Ἡ ἐν Ἑλλάδι ἐγκατάστασις, *δ.π.*, τ. 29 (1968-1969), σσ. 341-382 καὶ δ) Παῦλος Χαρ. Τσακιρίδης, «Ἡ ἐν Ἑλλάδι ἐγκατάστασις τῶν ἐκ Πόντου Ἑλλήνων. Β' Νομὸς Κοζάνης», *δ.π.*, τ. 32 (1973-1974), σσ. 337-349.

23. Παραδείγματος χάρι, στὸ νομὸ Κοζάνης ἡ ποσοστιαία ἀναλογία τοῦ προσφυγικοῦ πρὸς τὸν ὁλικὸ πληθυσμὸ εἶναι 45%. Ἀπὸ τοὺς πρόσφυγες τὸ 70% εἶναι Πόντιοι, βλ. Παῦλος Χαρ. Τσακιρίδης, *δ.π.*, σ. 339. Ἐπίσης στὸ νομὸ Σερρῶν τὸ 48% εἶναι πρόσφυγες καὶ ἀπὸ αὐτοὺς τὸ 1/3 Ποντοκαυκάσιοι, βλ. Ἰσ. Ν. Λαυρεντίδης, *δ.π.*, σ. 381. Στὸ νομὸ Δράμας δημιουργοῦνται πολλὰ ποντιακά χωριά, βλ. Γεώργιος Κ. Βαλαβάνης, *δ.π.*, σ. 299. Οἱ περιοχὲς τῆς Μακεδονίας ποὺ συνορεύουν μὲ τὴ Βουλγαρία γεμίζουν ἀπὸ ποντιακά χωριά λόγῳ τῆς ὁμοιότητος τοῦ κλίματος καὶ τοῦ ἐδάφους μὲ τὸν Πόντον, βλ. Γεώργιος Κ. Βαλαβάνης, *δ.π.*, σ. 300.

24. Στὴν πόλιν τῆς Θεσσαλονίκης ἐγκαθίσταται 30.000 ἀπὸ τὸν Πόντον, βλ. *Ἀρχεῖον Πόντου*, τ. 3 (1931), σσ. 236-237.

Τὸ ὕψος του πληθυσμοῦ τῶν Ποντίων μεταναστῶν ἀπὸ τὴν πρῶν Σοβιετική Ἐνωση, οἱ ὅποιοι ἐγκαθίστανται στὸ ἐλληνικὸ κράτος μετὰ τὴ δεκαετία τοῦ 1920, εἶναι δύσκολο νὰ ὑπολογιστεῖ. Γιά τοὺς Ἑλληνες τοῦ Πόντου ποὺ ἔρχονται τὸ 1939, τὰ στοιχεῖα εἶναι ἐπίσης ἐλάχιστα. Σύμφωνα μὲ τὸν Α. Ζαπάντη 20.000 περίπου Ἑλληνίδες καὶ παιδιὰ μεταναστεύουν ἀπὸ τὴν πρῶν Σοβιετική Ἐνωση στὴν Ἑλλάδα τὸ 1938²⁶. Δὲν ἀναφέρεται πόσα ἀπὸ τὰ ἄτομα αὐτὰ εἶναι Πόντιοι. Οἱ μετανάστες ἀπὸ τὶς κεντροασιατικὲς μουσουλμανικὲς δημοκρατίες τῆς περιόδου 1965-1988 ὑπολογίζονται σὲ 30.000²⁷. Τὸ 1988 ἐγκαθίστανται στὴν Ἑλλάδα 1.365 Πόντιοι ἀπὸ τὴν πρῶν Σοβιετική Ἐνωση. Τὸ 1989 ὁ ἀριθμὸς τοὺς ἀνέρχεται σὲ 6.791, τὸ 1990 σὲ 13.863, τὸ 1991 σὲ 11.420 καὶ τὸ 1992 σὲ 8.563 ἄτομα²⁸.

Ἡ ποντιακὴ ταυτότητα τῆς τρίτης γενιᾶς

Ἡ συλλογικὴ ταυτότητα τοῦ ἑλληνισμοῦ στὸν Πόντο ἦταν φυσικὰ ἐλληνική. Τὸ ἱστορικὸ πλαίσιο τὴν εὐνοοῦσε. Τὸ 19^ο αἰῶνα καὶ στὶς ἀρχὲς τοῦ 20^{οῦ} ἐπικρατοῦσε τὸ αἶτημα γιὰ ἐθνικὴ ὁλοκλήρωση, δηλαδὴ γιὰ ἐνσωμάτωση στὸ ἐθνικὸ κράτος τοῦ συνόλου τοῦ ἐδάφους ἐπάνω στὸ ὁποῖο κατοικοῦσαν συμπαγεῖς ὁμοεθνεῖς πληθυσμοί. Στὴν περίπτωσιν τῆς Ἑλλάδας ἡ κυρίαρχη ἰδεολογία ἐκφράστηκε ἀπὸ τὴ «Μεγάλῃ Ἰδέᾳ». Ἡ ἐθνικὴ ταυτότητα ὡς παράγοντας ταύτισης καὶ κοινῆς δράσης ἀποτελοῦσε στοιχεῖο σημαντικότερο ἀπὸ τὴν τοπικὴ. Ἰσχυρὴ ἐθνικὴ ταυτότητα ἦταν ἀπαραίτητη γιὰ τὴν ὑλοποίηση τοῦ πολιτικοῦ προγράμματος τῆς Μεγάλης Ἰδέας, ποὺ ἀποτελοῦσε τὴ μεγάλῃ συνεκτικὴ δύναμι τοῦ ἑλλαδικοῦ καὶ ἐξωελλαδικοῦ ἑλληνισμοῦ τῆς ἐποχῆς. Ἀκόμη καὶ οἱ προσπάθειες δημιουργίας τῆς Δημοκρατίας τοῦ Πόντου, ἐνὸς δηλαδὴ ξεχωριστοῦ ἑλληνικοῦ κράτους, δὲν ἀντιστρατεύονταν στὸ αἶτημα γιὰ ἐθνικὴ ὁλοκλήρωση τοῦ νεοσύστατου ἑλληνικοῦ κράτους, ἀλλὰ προέκυπταν ὡς ἡ μόνη δυνατὴ λύση λόγω τῆς γεωγραφικῆς ἀπομόνωσης τοῦ ποντιακοῦ ἑλληνισμοῦ καὶ τῆς ἀπροθυμίας τοῦ ἑλληνικοῦ κράτους γιὰ στρατιωτικὴ ἐπέμβαση στὴν περιοχὴ.

Ὁ ἰδιαιτερός πολιτισμὸς τῶν Ποντίων βιώνετο ὡς ἑλληνικὸς καὶ ὀριοθετοῦσε κοινωνικὰ τὴν ταυτότητα, διαφοροποιώντας καὶ ἀντιδιαστέλλοντας τοὺς Ἑλληνες τῆς περιοχῆς ἀπὸ τὸν περιβάλλοντα ἄλλοεθνή κοινωνικὸ

25. Στὴν Ἀθήνα καὶ τὸν Πειραιᾶ ἐγκαθίστανται 35.000 ἄστοι Πόντιοι, βλ. Γεώργιος Κ. Βαλαβάνης, ὁ.π., σ. 300.

26. Βλ. Ἀνδρέας Η. Ζαπάντης, *Ἑλληνο-σοβιετικὲς σχέσεις 1917-1941*, (μτφρ. Ἀγγελος Σ. Βλάχος), Ἀθήνα 1989, σ. 341.

27. Ὁ ἀριθμὸς πρωτοπαρουσιάστηκε τὸ 1988 ἀπὸ ἐκπροσώπους συλλόγων Ποντίων ἀπὸ τὴν πρῶν Σοβιετικὴ Ἐνωση, τῆς περιοχῆς Ἀθήνας-Πειραιᾶ.

28. Στοιχεῖα τοῦ Ἐθνικοῦ Ἰδρύματος Ὑποδοχῆς καὶ Ἀποκατάστασης Παλιννοστούντων Ὅμογεθῶν Ἑλλήνων.

χώρο με τη θρησκεία, τη γλώσσα (στις περισσότερες περιοχές) και γενικότερα με τον τρόπο ζωής. Η λειτουργία της παράδοσης ήταν διπλή: και τον ελληνικό πληθυσμό εμπόδιζε να κινηθεί προς άλλα κοινωνικά σύνολα, περιορίζοντας έτσι τις δυνατότητες αλληλεπίδρασης μόνο μεταξύ των Ελλήνων, και λειτουργούσε ως άνασχετικός παράγοντας στις προσπάθειες διείσδυσης άλλοεθνών. Μ' αυτό τον τρόπο ισχυροποιόταν ή κοινωνική συνοχή και συνακόλουθα ή ελληνική εθνική ταυτότητα.

Στόν ελλαδικό χώρο ο τόπος καταγωγής για τους Έλληνες από τον Πόντο λειτουργεί ως στοιχείο αυτοαναγνώρισης και ετεροαναγνώρισης, χορηγεί ταυτότητα. Ταυτόχρονα αναπτύσσεται στο κάθε μέλος της κοινωνικής ομάδας ή συνείδηση ότι η ατομική του ταυτότητα διαμορφώνεται από το κοινό παρελθόν της ζωής στον Πόντο, τις συνθήκες βίαιης μετανάστευσης και εγκατάστασης και από τα ιδιαίτερα προβλήματα ένταξης στην ελλαδική κοινωνία. Τα διακριτικά πολιτισμικά χαρακτηριστικά που διαφοροποιούν την ομάδα από το υπόλοιπο έθνος αποτελούν έναν από τους σημαντικότερους παράγοντες κοινωνικής συνοχής, που εκδηλώνεται με την υποστήριξη και αλληλεγγύη των μελών στην προσπάθεια για επιτυχημένη συμβίωσή τους με τον περιβάλλοντα κοινωνικό χώρο.

Οι διαδικασίες ένταξης της πρώτης γενιάς στην ελλαδική κοινωνία παρυσιάζονται διαφορετικές στο οικονομικό, ιδεολογικό και πολιτισμικό επίπεδο. Στο οικονομικό ή πρώτη γενιά γνωρίζει σταθερή σταδιακή βελτίωση, παρόλο που αυτή τελικά επιτυγχάνεται μετά από έξιπλεον προσπάθειες πολλών ετών. Στο ιδεολογικό επίπεδο οι διαδικασίες ένταξης υποστηρίζονται από την πανομοιότυπη παιδεία. Στόν Πόντο η παιδεία του ελληνορθόδοξου πληθυσμού παρεχόταν με μεθόδους και προγράμματα που εκπορεύονταν από το εθνικό κέντρο της Αθήνας²⁹. Η ύπαρξη κοινού συστήματος αξιών μέσω της εκπαίδευσης ενίσχυσε αποτελεσματικά την προσπάθεια ενσωμάτωσης στην ελλαδική κοινωνία. Παράλληλα το ότι η διδασκαλία των μαθημάτων στα σχολεία του Πόντου γινόταν στη νεοελληνική βοηθά όσους πρό-

29. Την εκπαίδευση στον Πόντο είχαν αναλάβει στελέχη που εκπαιδευόνταν στο Φροντιστήριο Τραπεζούντας κα' σ' ανώτατα ελληνικά ιδρύματα έξω από το μικρασιατικό Πόντο, όπως στις θεολογικές σχολές Χάλκης και Σταυρού Ίεροσολύμων και στο Έθνικό Πανεπιστήμιο Αθηνών. Το τελευταίο από την ίδρυσή του το 1837 έγινε ο βασικός φορέας διάδοσης της «Μεγάλης Ίδεας» στους ελληνικούς πληθυσμούς του εξωελλαδικού χώρου. Η αποστολή του, την οποία επιτέλεσε με αποτελεσματικότητα τρόπο, συνίστατο στην εξαγωγή εκπαιδευτικών στελεχών και στην εκπαίδευση των ηγετικών στοιχείων του αλλότρωτου και παροικιακού ελληνισμού. Τα εκπαιδευτικά αυτά στελέχη, έχοντας τον έλεγχο του εκπαιδευτικού συστήματος του ελληνισμού της Ανατολής, κατόρθωσαν εργαζόμενα συστηματικά για δεκαετίες να μεταδώσουν την ιδεολογία που έθετε τα θεμέλια της δημιουργίας κινημάτων με αίτημα την ελευθερία, αυτόδιάθεση ή ένωση των ελληνικών πληθυσμών με το ελληνικό κράτος. Για το ρόλο του Έθνικού Πανεπιστημίου στις αρχές του αιώνα βλ. Πασχάλης Κιτρομηνλίδης, «Το Έλληνικό Κράτος ως Έθνικό Κέντρο», στο Δ. Γ. Τσαούσης (έπιμ.), *Έλληνισμός - Έλληνικότητα: Ιδεολογικοί και Βιοματικοί Άξονες της Νεοελληνικής Κοινωνίας*, Αθήνα 1983, σσ. 152-153.

σφυγες είχαν παρακολουθήσει τουλάχιστον κάποια χρόνια πρωτοβάθμιας εκπαίδευσης στην έπικοινωνία με τους ντόπιους.

Στο πολιτισμικό επίπεδο ο ρυθμός ένταξης είναι εξαιρετικά βραδύς. Ένταξη στο επίπεδο αυτό σημαίνει άφομοίωση στοιχείων του τρόπου ζωής της περιβάλλουσας κοινωνίας, τα οποία θεωρούνται καθοριστικά για την υποστήριξη των σχετικών διαδικασιών, όπως παράδειγματος χάρι η ικανότητα έπικοινωνίας στη νεοελληνική γλώσσα. Είναι προφανές ότι, όταν πρόκειται για κοινωνική ομάδα με κάποια διακριτικά πολιτισμικά πρότυπα που προσπαθεί να ένταχθει σε όμοεθνή κοινωνία με την οποία έχει σημαντικά πολιτισμικά στοιχεία κοινά, όπως τη θρησκεία, την οικογενειακή δομή κ.ά., η ένταξη συνεπιφέρει άπρόβλεπτη των ιδιαιτεροτήτων της έντασσόμενης κοινωνικής ομάδας, όχι όμως και απώλεια της είδοποιου διαφοράς της. Η ένταξη μπορεί να έπιτευχθεί με σεβασμό στην πολιτισμική και ιστορική ιδιαιτερότητα της ομάδας, ή οποία αποτελεί άναπόσπαστο τμήμα της ατομικής ταυτότητας κάθε μέλους της. Στη συγκεκριμένη περίπτωση η προστασία της ιδιαιτερότητας της ομάδας δέν διασφαλίζεται. Δημιουργούνται άμειγρή και μικτά ποντιακά χωριά και ποντιακοί οίκοι και γειτονίες στις μεγάλες πόλεις, αλλά παρυσιάζεται διασπορά τους σε όλο τόν έλλαδικό χώρο. Από τὰ ιδιαίτερα πολιτισμικά χαρακτηριστικά, ή χωροταξική διασπορά θίγει περισσότερο την ποντιακή διάλεκτο. Παράλληλα τὸ έλληνικό κράτος, πιστό για δεκαετίες στὸ έλληνοτουρκικό σύμφωνο φιλίας του 1930, δέν υποστηρίζει την ιστορική μνήμη των Έλλήνων του Πόντου, στοιχείο έπίσης άπαραίτητο για τή διατήρηση της ιδιαιτερότητάς τους. Είναι χαρακτηριστικό ότι ή ιστορία του ποντιακού έλληνισμού αποτελεί για πρώτη φορά μέρος της ιστορίας της δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης τὸ 1982.

Οί διαδικασίες ένταξης της πρώτης γενιάς σε οικονομικό, ιδεολογικό και πολιτισμικό επίπεδο άλληλοεπηρεάζονται όχι μόνο γιατί τὰ τρία επίπεδα συνδέονται μεταξύ τους, αλλά και γιατί ή προσφυγική ιδιότητα της ποντιακής ταυτότητας των άρχων του αιώνα καθορίζει την ταχύτητα του ρυθμού ένταξης. Τὸ ιστορικό πλαίσιο της έποχής χαρακτηρίζεται από τὸ διχασμό μεταξύ γηγενών και προσφύγων. Η προσφυγική ιδιότητα της ποντιακής ταυτότητας αποτελεί άνασταλτικό στοιχείο στην προσπάθεια ένταξης, γιατί ὁ άδιάφορος μέχρι έθνικὸς κοινωνικὸς περίγυρος έμποδίζει τούς Πόντιους νά εισδύσουν στις δουλειές και στις οικογένειες των ντόπιων. Η συμπεριφορά αυτή του κοινωνικού περίγυρου προκαλεί την ισχυροποίηση της κοινωνικής συνοχής της ομάδας, ὡς άποτέλεσμα της άντιδιαστολής. Ταυτόχρονα όμως ή προσφυγική ιδιότητα ὡδηγεί τμήμα του πληθυσμού, του οποίου τὸ μέγεθος είναι άγνωστο, στην προσπάθεια νά αποβάλει την ιδιαιτερότητά του με στόχο την πλήρη ταύτιση με τὸν κοινωνικό περίγυρο. Για τὸ τμήμα αυτό ή ποντιακή ταυτότητα συνδέεται με την προσφυγική ιδιότητα και ή κοινωνική άνοδος θεωρείται ότι προϋποθέτει την απώλεια της. Είναι άγνωστο πόσα από τὰ άτομα αυτά αποφασίζουν άργότερα, όταν θά έχουν άπαλλαγεί από ὅσα τούς διαφοροποιούσαν πολιτισμικά και παράλληλα θά

έχουν ξεπεράσει το σύνδρομο του στερημένου πρόσφυγα, να διατηρήσουν και να διαδώσουν στη νεότερη γενιά την ιστορική τους μνήμη. Σύμφωνα με τις αφηγήσεις ατόμων πρώτης γενιάς που παρουσίασαν αυτή την τάση, ή επιστροφή τους αργότερα στην ιδιαιτερότητα οφείλεται στο ότι η τελευταία αποτελεί αναπόσπαστο στοιχείο της ατομικής τους ταυτότητας. 'Η απάρνησή της τους προκαλούσε δυσάρεστα συναισθήματα, γιατί σήμαινε αποδοκιμασία αφενός της ίδιας της ύπόστασής τους και αφετέρου του παρελθόντος και του παρόντος «των δικών τους ανθρώπων».

Παρά την προσπάθεια για ένταξη της πρώτης γενιάς μέσω της αφομοίωσης πολιτισμικών στοιχείων του κοινωνικού περιγύρου, η ιδιαιτερότητα δε χάνεται. 'Η οικογένεια είναι ο καθοριστικός παράγοντας διατήρησης και ισχυροποίησης της ταυτότητας στη δεύτερη και τρίτη γενιά, ακόμη και στην περίπτωση των μικτών γάμων. 'Αλλοι παράγοντες είναι η ευρύτερη συγγένεια, το κοινοτικό περιβάλλον στους ποντιακούς χώρους και ο έθνοτοπικός σύλλογος. 'Η συλλογική ταυτότητα του ποντιακού ελληνισμού στον ελλαδικό χώρο εκφράζει μια κοινωνικοψυχολογική αίσθηση ταύτισης που πηγάζει όχι μόνο από το κοινό παρελθόν, αλλά και από τον ιδιαίτερο τρόπο ένταξης και σχέσης της ομάδας σε επίπεδο οικονομικό, πολιτισμικό και ιδεολογικό με την ευρύτερη ελληνική έθνική ομάδα. 'Η ταυτότητα αποτελεί δυναμικό φαινόμενο που αναπροσαρμόζεται συνεχώς στο πλαίσιο της σχέσης της ομάδας με τον κοινωνικό της περίγυρο. 'Η αναπροσαρμογή μπορεί να αφορά στη μετεξέλιξη των πολιτισμικών προτύπων ή στον επαναπροσδιορισμό των κοινωνικών ορίων της ομάδας ή και στα δύο. 'Η μετεξέλιξη του περιεχομένου της συλλογικής ταυτότητας οφείλεται στην επικράτηση διαφορετικών κριτηρίων σε διαφορετικές εποχές. Το ιστορικό πλαίσιο και η κρατούσα ιδεολογία αποτελούν σημαντικούς παράγοντες μετασχηματισμού της ταυτότητας.

'Η πρώτη σημαντική αναπροσαρμογή της ποντιακής ταυτότητας μέσω του επαναπροσδιορισμού των κοινωνικών ορίων της πραγματοποιείται στη δεκαετία του 1940. 'Ο δεύτερος παγκόσμιος πόλεμος όριοθετεί μια καινούργια εποχή, καθώς η κρατούσα ιδεολογία τον καιρό του πολέμου και της γερμανικής κατοχής εκφράζει τάση συσπείρωσης όλου του έθνους. Μετά την κατοχή τη διάσταση μεταξύ ντόπιων και προσφύγων διαδέχεται η διάσταση μεταξύ δεξιάς και αριστεράς και οι Πόντιοι πλαισιώνουν και τις δύο παρατάξεις. Λόγω των ιστορικών γεγονότων της δεκαετίας του 1940 παρουσιάζονται οι ακόλουθες καταστάσεις: Σύμφωνα με την πρώτη, τα παιδιά των προσφύγων δεν γνωρίζουν τραυματικές εμπειρίες παρόμοιες μ' αυτές των γονιών τους. Αυτό σε συνδυασμό με την απομάκρυνση από το σύνδρομο του στερημένου πρόσφυγα οδηγεί σε έκδήλωση της ταυτότητας. 'Υπάρχουν όμως περιπτώσεις κατά τις οποίες τα παιδιά βιώνουν την προσφυγική ιδιότητα της ποντιακής ταυτότητας άκριβώς λόγω των αναταραχών που επικρατούν στην περίοδο μετά την κατοχή. Στις περιχές που ζούν ο διχασμός μεταξύ αριστερών και δεξιών ένσωματώνει το διχασμό μεταξύ προσφύγων

καί γηγενών. Οί γηγενείς τῆς ἀντίπαλης παράταξης θυμούνται ἀμέσως τὸν παλιὸ διαχωρισμό, παρὰ τὸ ὅτι ἔχουν οἱ ἴδιοι Πόντιους στὶς γραμμές τους. Σ' αὐτὲς τὶς περιπτώσεις ὁ χαρακτηρισμὸς «αὐτῆς» μπορεῖ νὰ ἀπευθύνεται καὶ πρὸς ἄτομο πού δὲν ἔχει τὴν ἱκανότητα νὰ ἐπικοινωνεῖ στὰ ποντιακά. Τώρα πιά ἔχει τὴν ἐννοια τοῦ διαφορετικοῦ καὶ κατώτερου, τοῦ γόνου προσφύγων. Ὑπάρχουν ἐπίσης περιπτώσεις μετατοπίσεων τοῦ πληθυσμοῦ ποντιακῶν χωριῶν σὲ χωριὰ ντόπιων, ὅπου γιὰ πρώτη φορὰ ἡ δευτέρα γενιὰ βιώνει τὴν προσφυγικὴ ιδιότητα.

Οἱ ἐπιπτώσεις τῶν γεγονότων τῆς δεκαετίας τοῦ 1940 ἐπηρεάζουν περισσότερο τὴν ταυτότητα τῆς δευτέρας γενιᾶς παρὰ τῆς πρώτης, γιὰτὶ λόγῳ ἡλικίας ἢ πλειονότητα τῆς δευτέρας βιώνει, στὶς δεκαετίες πού ἀκολουθοῦν τὸν πόλεμο, τὴ σταδιακὴ ἀλλαγὴ τοῦ κοινωνικοῦ περίγυρου ἀπέναντί της. Ὁ θετικὴ ἀλλαγὴ τῆς συμπεριφορᾶς τοῦ κοινωνικοῦ περίγυρου ὀφείλεται στὸν κοινὸ ἀγώνα ἐναντίον τῆς γερμανικῆς εἰσβολῆς καὶ κατοχῆς καὶ στὴν ἀνοδικὴ κοινωνικὴ κινητικότητα τοῦ ποντιακοῦ ἐλληνισμοῦ, ἡ ὁποία τὸν ἀποσυνδέει ἀπὸ τὴν εἰκόνα τῶν στερημένων προσφύγων.

Γιὰ νὰ συνοψίσουμε, στὴ δεκαετία τοῦ 1940 ὁ μετασχηματισμὸς τῆς ποντιακῆς ταυτότητας ἔγκειται στὸν ἐπαναπροσδιορισμὸ τῶν κοινωνικῶν ὁρίων της. Δὲν ὑφίσταται πλέον ἡ προσφυγικὴ ιδιότητα ὡς στοιχεῖο τῆς ταυτότητας. Αὐτὸ σημαίνει τὴν ἐξοδο ἀπὸ τὴν κατάσταση τῆς κοινωνικῆς περιθωριοποίησης, ἡ ὁποία δὲν ὑπῆρξε μόνο οἰκονομικὴ. Ταυτόχρονα ὁμως σημαίνει καὶ τὴν ἀρχὴ μιᾶς νέας κρίσης. Καθὼς ἡ πολιτισμικὴ καὶ ἱστορικὴ ποντιακὴ ἰδιαιτερότητα δὲν προστατεύονται ἀπὸ τὴν κρατικὴ πολιτικὴ, ἀρχίζει ἡ σταδιακὴ ἀπώλεια πολιτισμικῶν χαρακτηριστικῶν, π.χ. τῆς ποντιακῆς διαλέκτου, σὲ χώρους μὲ λίγῳ καὶ διεσπαρμένο ποντιακὸ πληθυσμό, ὅπως τὰ ἀστικά κέντρα.

Στὰ τέλη τῆς δεκαετίας τοῦ 1980 παρατηρεῖται νέα σημαντικὴ ἀναπροσαρμογὴ τῆς ταυτότητας στὴν τρίτη γενιὰ. Ὁ γενιὰ αὕτὴ διαμορφώνει μιὰ ἰδεολογία «γιὰ τὸ δικαίωμα στὴν ἰδιαιτερότητα», ἡ ὁποία στὴν προκειμένη περίπτωση εἶναι ἱστορικὴ καὶ ὄχι μόνο πολιτισμικὴ³⁰ ἐνδοεθνικὴ διαφοροποίηση. Μέσω τῆς ἀναζήτησης τοῦ ἰδιαίτερου ἱστορικοῦ παρελθόντος διαμορφώνεται μιὰ ἰδεολογία ἐθνισμοῦ, πού ἀφορᾷ στὴν εὐρύτερη ἐλληνικὴ ἐθνικὴ ὁμάδα. Τὸ περιεχόμενο τῆς ταυτότητας, δηλαδὴ τὸ ποιοὶ καὶ τί εἶναι οἱ Πόντιοι τῆς γενιᾶς αὐτῆς, δὲν ἀναφέρεται κυρίως ἢ μόνο στὰ πολιτισμικὰ πρότυπα. Ἐνα τμῆμα τῆς τὸ ὅποιο ἔχει μεγαλώσει σὲ ποντιακοὺς χώρους, βιώνει συνολικὰ τὴν ποντιακὴ παράδοση, ἀλλὰ τὰ ὑπόλοιπα μέλη δείχνουν προσήλωση μόνο στὴ μουσικὴ καὶ τὸ χορὸ. Ὁ ἰδιαίτερος πολιτισμὸς δια-

30. Ὁ δευτέρα γενιὰ ἀντιμετωπίζει τὴν ποντιακὴ ταυτότητα κυρίως ὡς πολιτισμικὴ ἰδιαιτερότητα. Ὁ κρατοῦσα ἰδεολογία τῶν δεκαετιῶν 1960 καὶ 1970, ἡ ὁποία ὑποστήριζε τὴ διάσωση καὶ προβολὴ τῆς λαϊκῆς παράδοσης, εὐνόησε αὕτὴ τὴν ἀντιμετώπιση.

τηρείται μονάχα στο βαθμό που μεταδόθηκε και εκδηλώνεται όχι μόνο έπει-
 δη αποτελεί στοιχείο της ατομικής ύποστασης, αλλά και για να επιβεβαιώ-
 σει την ένταξη στην ομάδα. Ή εκδήλωση των πολιτισμικών προτύπων απο-
 τελεί μορφή δράσης, ή οποία εκφράζει και ενισχύει το συναίσθημα θετικής
 ταύτισης με τα υπόλοιπα μέλη. Παραδείγματος χάρη, άτομα τα οποία δεν
 μπορούν να επικοινωνήσουν στα ποντιακά, όταν μιλούν με άλλους Πόντιους
 δίνουν το μήνυμα της καταγωγής παρεμβάλλοντας ποντιακές λέξεις στη
 σύζητηση. Ή ακόλουθη δήλωση είναι χαρακτηριστική:

«Πάντα μου άρεσε να ακούω λύρα και να χορεύω ποντιακά. "Όταν ήμουν μικρή,
 πήγαινα με τους γονείς μου σε έκδρομες του συλλόγου, συμμετείχα στις πολιτιστικές
 εκδηλώσεις που έκανε ο σύλλογος. Ποντιακά δε μιλάω, γνωρίζω μόνο λίγες λέξεις.
 Τόσο όμως εγώ, όσο και οι φίλοι μου, όταν είμαστε μόνο Πόντιοι ή σε κάποιο χώρο
 όπου οι περισσότεροι είναι Πόντιοι, παρεμβάλλουμε στη συζήτηση όσες ποντιακές
 λέξεις ξέρουμε.»

Ή ιστορική μνήμη έχει χαθεί για ένα τμήμα της γενιάς αυτής. Ύπάρχει
 μόνο ή γνώση του ονόματος της ιδιαίτερης πατρίδας των παππούδων και
 πήγαιδων στον Πόντο και αναμνήσεις από τις διώξεις της οικογένειας, οι
 όποιες όμως πολλές φορές στερούνται χρονολογικής ακρίβειας. Ένα άλλο
 τμήμα της γενιάς αυτής σε κάποια στιγμή της ζωής του αισθάνεται την
 ανάγκη εμπλουτισμού και ενίσχυσης της ιστορικής μνήμης, γιατί τόσο τα
 πολιτισμικά πρότυπα όσο και ή συλλογική μνήμη με την πάροδο του χρό-
 νου, όπως ήταν φυσικό άλλωστε, ξεθώριασαν. Ή βασική αιτία αυτής της
 αναδρομής κατά την μαρτυρία μεγάλου αριθμού ερωτωμένων ήταν ο θάνατος
 του παππού ή της γιαγιάς ή το πρώτο ταξίδι στον Πόντο, σημείο-τομή στη
 ζωή τους. Οι ακόλουθες δύο δηλώσεις είναι αντιπροσωπευτικές. Ή πρώτη
 αναφέρεται στις συνέπειες του θανάτου της πρώτης γενιάς και ή δεύτερη
 στις συνέπειες του ταξιδιού στον Πόντο:

«Ή γιαγιά μου ήταν πάντα στο σπίτι. Μιλούσε ποντιακά, συνήθιζε να μου διηγεί-
 ται όσα είχε ζήσει στον Πόντο. Έγώ και ή αδερφή μου είμαστε πολύ δεμένες μαζί
 της. Μιλούσαμε ελληνικά, από τη γιαγιά είχαμε μάθει μόνο λίγες ποντιακές φράσεις.
 "Όταν πέθανε ήμουν δεκαεννιά χρονών. Τότε άρχισε να μου είναι πολύ απαραίτητο
 οτιδήποτε τη θυμίζε. Άρχισα να νιώθω την ανάγκη να μπορώ να επικοινωνήσω στα
 ποντιακά. Άλλα τόσο εγώ, όσο και όσοι από τους φίλους μου είναι Πόντιοι, γνωρί-
 ζουμε μόνο λίγες ποντιακές λέξεις. Άλλα χορεύουμε ποντιακά και μιλάμε για τις
 πορείες των οικογενειών μας από τον Πόντο μέχρι την Ελλάδα. Βιβλία ιστορίας
 υπήρχαν πάντα στο σπίτι, αλλά άφοτου πέθανε ή γιαγιά άρχισα να ενδιαφέρομαι
 περισσότερο και για την ιστορία.»

«Από μικρός ήθελα να γνωρίσω τον Πόντο. Αισθανόμουν δεμένος με την περι-
 οχή, συζητούσα για το ταξίδι με τον παππού μου, ο όποιος μου είχε διηγηθεί τα
 ιστορικά γεγονότα της εποχής του. Τελικά το ταξίδι δεν το πραγματοποιήσα με τον
 παππού μου γιατί πέθανε, αλλά με το θείο μου, ο όποιος είχε αναγκαστεί να φύγει από
 εκεί σε ηλικία όκτώ χρόνων. Πήγαμε στο χωριό και βρήκαμε το πατρικό σπίτι. Ό
 θείος μου ήταν σάν χαμένος, αλλά και εγώ ήμουν σε μία πολύ έντονη συναισθηματι-

κή κατάσταση, γιατί γνώριζα τὸ χῶρο μέσω τῶν περιγραφῶν. "Όταν γύρισα στὴν Ἑλλάδα ἄρχισε νὰ μὲ ἀπασχολεῖ μιὰ σειρὰ ἀπὸ ἐρωτήματα, ὅπως ποῖα εἶναι ἡ ἱστορία τοῦ εὐρύτερου Πόντου καὶ ὄχι μόνο τοῦ συγκεκριμένου χωριοῦ, γιατί δὲν γνωρίζω αὐτὴ τὴν ἱστορία, γιατί ἡ ἱστορία τοῦ ποντιακοῦ ἑλληνισμοῦ δὲν εἶναι εὐρύτερα γνωστή, τί μπορῶ νὰ κάνω ἐγώ, ὥστε νὰ μὴν ὑπάρχει αὐτὴ ἡ αἴσθηση τῆς ἀπώλειας ἢ ἔστω τοῦ ἄδικου, τῆς μὴ δικαίωσης τῆς ἀπώλειας τῆς πατρίδας. Τί καὶ πῶς μπορεῖ νὰ διατηρηθεῖ καὶ νὰ διεκδικηθεῖ κάτι τώρα.»

Ἡ ἀναζήτηση τοῦ ἱστορικοῦ παρελθόντος προκαλεῖ ἰσχυροποίηση τῆς ταυτότητας, γιατί παρέχει στὰ μέλη τῆ συλλογικῆς δυνατότητα τῆς αὐτοεπιβεβαίωσής τους ὡς ἀτόμων ποὺ δροῦν καὶ συνεχῶς διαμορφώνουν τὴν ταυτότητα ἀπὸ τὴ μιὰ καὶ ἀπὸ τὴν ἄλλη τῆς ἰσορροπίας τους ἀνάμεσα στὴν αὐτοαναγνώριση καὶ ἑτεροαναγνώριση. Οἱ ἀκόλουθες δηλώσεις εἶναι χαρακτηριστικές:

«Γιὰ τὴν ἱστορία γνώριζα ἐλάχιστα στοιχεῖα ἀπὸ τὴν οἰκογένεια. Μόνος μου ἄρχισα νὰ διαβάζω βιβλία γιὰ τὸν ποντιακὸ ἑλληνισμό. "Όσο περισσότερο διάβαζα, τόσο καλύτερα αἰσθανόμουν γιὰ τὸν ἐαυτό μου. Ἐπιπλέον μπορούσα νὰ πῶ στοὺς ἄλλους ποιοὶ εἴμαστε ἐμεῖς οἱ Πόντιοι. Εἶμαι μέλος ποντιακοῦ συλλόγου ὄχι γιὰ νὰ μάθω τοὺς χοροὺς ἢ τὴν ἱστορία, αὐτὰ τὰ γνωρίζω ἐπειδὴ μεγάλωσα σὲ ποντιακὸ χωριὸ καὶ ἀπὸ τὸ προσωπικὸ διάβασμα, ἀλλὰ γιατί θέλω νὰ ἔχω κοινὲς δραστηριότητες μὲ τοὺς ἄλλους Πόντιους, οἱ ὁποῖες νὰ στοχεύουν στὴν προβολὴ τοῦ ποντιακοῦ στοιχείου. Νὰ ἐνημερωθοῦν οἱ ἄλλοι γιὰ τὸ ποιοὶ εἴμαστε. Νὰ γίνει γνωστὴ ἡ παρουσία, ὁ πολιτισμός, ἡ ἱστορία, τὰ προβλήματα μας.»

«Γιὰ τὴν ἱστορία γνώριζα ἀπὸ τὶς ἀφηγήσεις τῆς οἰκογένειας. "Όταν ἦμουν φοιτητὴς διάβαζα βιβλία ποντιακῆς ἱστορίας. Ἀνῆκω στοὺς φοιτητὲς τῆς περιόδου ἀνάμεσα στὸ τέλος τῆς δεκαετίας τοῦ 1970 καὶ τὶς ἀρχὲς τῆς δεκαετίας τοῦ 1980. Τὴν περίοδο αὐτὴ ὑπῆρχε στὰ πανεπιστήμια ἔντονη πολιτικοποίηση. Ἀνῆκα σὲ ἓνα πολιτικὸ χῶρο ὁ ὁποῖος χαρακτηριζόταν ἀπὸ εὐαισθησία ἀέναντι σὲ λαοὺς ποὺ εἶχαν αἰτήματα καὶ κινήματα αὐτοδιάθεσης. "Ο ἴδιος ὅμως αὐτὸς πολιτικὸς χῶρος, ὁ ὁποῖος ἔβλεπε μὲ ἀλληλεγγύη τὰ αἰτήματα διεκδίκησης τῆς ἰδιαιτερότητας ξένων λαῶν, δὲν ἔδειχνε κανένα ἐνδιαφέρον γιὰ τοὺς διωγμοὺς ποὺ εἶχε ὑποστεί ὁ δικὸς μας λαὸς ἢ κινδυνεύαμε νὰ ὑποστοῦμε πάλι ἐμεῖς οἱ ἴδιοι σὲ μιὰ ἐποχὴ ἔντασης τῶν σχέσεών μας μὲ τὸ τουρκικὸ κράτος. "Όσο περισσότερο καταλάβαινα τὴν ὁμοιότητα τῆς ἱστορίας τοῦ ποντιακοῦ ἑλληνισμοῦ μὲ τὴν ἱστορία ἄλλων λαῶν τοὺς ὁποῖους ὑπερασπιζόμουν γιὰ χρόνια. Οἱ Πόντιοι στὴν προσπάθεια νὰ ἀντισταθοῦν στὴ συστηματικὴ ἐξόντωσή τους ἀπὸ τὸ νεοτουρκικὸ κράτος εἶχαν ἀναπτύξει, χωρὶς καμιά βοήθεια ἀπὸ τὸ ἑλληνικὸ κράτος, ἐθνικοαπελευθερωτικὸ κίνημα. Ἀρχισα νὰ σκέφτομαι ὅτι ἀφοῦ οἱ δικοὶ μου ἄνθρωποι εἶχαν μιὰ τέτοια ἱστορία, ἴσως θὰ ἔπρεπε, ἀντὶ νὰ ἀσχολοῦμαι μὲ τοὺς Λατινοαμερικανούς, νὰ ἀσχοληθῶ μὲ τοὺς Ἕλληνες. Παράλληλα, δὲν μπορούσα νὰ ἐξηγήσω γιατί δὲν εἶχα πληροφορηθεῖ γιὰ τὴν ἱστορία τοῦ ποντιακοῦ ἑλληνισμοῦ μέσα ἀπὸ τὸ κρατικὸ σύστημα παιδείας καὶ ἀναρωτιόμουν τί θὰ μπορούσα νὰ κάνω τώρα ἐγὼ σὰν ἄτομο, ὥστε νὰ ἐνημερωθοῦν καὶ ἄλλοι γιὰ τὴν ἱστορία τῶν Ποντίων. Οἱ Ἀρμένιοι θυμοῦνται καὶ θυμίζουν σ' ὅλο τὸν κόσμο τὴ γενοκτονία ποὺ ὑπέστησαν, ἐμεῖς δὲν πρέπει νὰ τὴ θυμόμαστε; Δὲν γνώριζα τίποτα γιὰ τὸν οργανωμένο ποντιακὸ χῶρο. Μόνος μου ἀποφάσισα νὰ παρακολουθῶ τὸ 1985 τὶς ἐργασίες τοῦ

πρώτου παγκοσμίου συνεδρίου του ποντιακού ελληνισμού. 'Από τότε άρχισα να μετέχω σ' όλες τις συλλογικές εκδηλώσεις για την προβολή της ιστορίας. Προκάλεσα συζητήσεις όπου ανακοίνωσα τόν προβληματισμό μου και είδα ότι και άλλοι, νέοι κυρίως Πόντιοι, είχαν τις ίδιες ανησυχίες. Σήμερα ό αριθμός τών ατόμων που θέλουν τουλάχιστον στόν κύκλο τών γνωστών μου, να γνωρίσουν καλύτερα και να προβάλουν τήν ιστορία μ' αυτή τήν όπτική είναι πολύ μεγαλύτερος από ό,τι τρία-τέσσερα χρόνια πρωύτερα.»

'Η ποντιακή ταυτότητα δέν αντιμετωπίζεται μόνο ως πολιτισμική ιδιαιτερότητα, αλλά και ως σύνδεση με τό ιστορικό παρελθόν, που είναι καθοριστική για τή σημερινή υπόσταση τών μελών της ομάδας. Παρουσιάζεται δηλαδή τό φαινόμενο άτομα που δέν διαφέρουν από τόν υπόλοιπο ελληνισμό στο οικονομικό, εκπαιδευτικό και πολιτισμικό επίπεδο (με τήν έννοια του μη ευδιάκριτου της πολιτισμικής ιδιαιτερότητας και της εύρείας αποδοχής της λαϊκής παράδοσης) να δηλώνουν ότι τά ιστορικά γεγονότα που συνέβησαν πριν από εξήντα και έβδομήντα χρόνια σέ έναν τόπο από τόν όποιο δέν έχουν προσωπικά βιώματα είναι καθοριστικά για τήν υπόστασή τους. 'Εκφράστηκαν αιτήματα προς τό κράτος για ύποστήριξη της ιστορικής και πολιτισμικής ποντιακής ιδιαιτερότητας. 'Επανειλημμένα διατυπώθηκε ή θέση ότι άν τό ελληνικό κράτος λειτουργούσε σύμφωνα με τόν έθνικό του ρόλο, έδειχνε δηλαδή τήν ίδια αγάπη για τό μικρασιατικό ελληνισμό όπως για τόν παλαιοελλαδικό, θά είχε φροντίσει δεκαετίες πριν για όσα σήμερα διατυπώνονται με μορφή αιτημάτων για γνωστοποίηση και προβολή της ιστορίας και του πολιτισμού.

"Ενας αριθμός έρωτωμένων χαρακτήρισε τήν προσωπική αναζήτηση για τό ιστορικό παρελθόν ως «επαναποντιοποίηση». Τά άτομα αυτά τόνισαν ότι οί γονείς τους δέν δήλωναν τήν καταγωγή τους ούτε τηρούσαν κάποια ποντιακά έθιμα, τά αδέρφια τους δέν δηλώνουν ότι είναι Πόντιοι, και μόνο οί ίδιοι απέκτησαν μέσω συναναστροφών με άλλους Πόντιους και έπειτα από μελέτη της ιστορίας τό συναίσθημα της υπερηφάνειας για τήν καταγωγή τους, τό όποιο τώρα επιθυμούν να διατηρήσουν και να μεταδώσουν στα παιδιά τους. Τήν ίδια εποχή ό όρος «επαναποντιοποίηση» παρουσιαζόταν σέ όρισμένα ποντιακά έντυπα και εφημερίδες και είχε άρχισει να προωθείται λίγα χρόνια πριν από τήν ιδεολογία συγκεκριμένων συλλόγων, οί όποιοι μιλούσαν για «στροφή της νεολαίας προς τά ποντιακά». Πρέπει να τονιστεί ότι στήν παρούσα έρευνα κανείς από τούς έρωτώμενους, συμπεριλαμβανομένων και όσων μιλούσαν για «επαναποντιοποίηση», δέν είχε στερηθεί από τήν οικογένεια τό έρέθισμα ώστε να εκδηλώσει άργότερα προσωπικό ένδιαφέρον για τόν ποντιακό ελληνισμό. 'Η ταυτότητα σ' όλες τις περιπτώσεις εκδηλώθηκε από μέλη οικογενειών στα όποια, άν όχι ή δεύτερη γενιά, ή πρώτη τουλάχιστο φρόντισε να μεταδώσει στα έγγονα στοιχεία ιστορίας και οικογενειακές στιγμές που χαρακτηρίζονταν από τά ποντιακά πολιτισμικά πρότυπα. 'Η οικογένεια παραμένει ό καθοριστικός παράγοντας διατήρησης και διάδοσης της ταυτότητας και στήν τρίτη γενιά. 'Επίσης, αυτή ή

«έπαναποντιοποίηση» σὲ περιορισμένο ἀριθμὸ περιπτώσεων ὀφείλεται σὲ προτροπὲς συγγενῶν γιὰ συναναστροφὴ μὲ ἄλλους Πόντιους καὶ γνωριμιά με ποντιακοὺς κοινωνικοὺς χώρους, ὅπως π.χ. ποντιακὰ κέντρα διασκέδασης καὶ ποντιακοὺς συλλόγους. Εἶναι χαρακτηριστικὸ ὅτι ἀκόμη καὶ σὲ περιπτώσεις δευτέρης γενιᾶς, ἡ ὁποία προσπαθοῦσε νὰ κρῦψει τὴν ποντιακὴ καταγωγή, τὰ παιδιά μποροῦσαν νὰ ἀντλήσουν πληροφορίες γιὰ τὸν πολιτισμὸ καὶ τὴν ἱστορία ἀπὸ τὸν παπποῦ ἢ τὴν γιαγιά.

Ὁ ἰδιαίτερος δεσμὸς τῶν μελῶν τοῦ ποντιακοῦ ἑλληνισμοῦ δὲν δηλώνει τάση ἀπόσχισης ἀπὸ τὴν εὐρύτερη ἑλληνικὴ ὁμάδα. Παρὰ τὸ ὅτι ἡ ψυχολογικὴ ταύτιση ποὺ ἐκφράζει τὴν ποντιακὴ ταυτότητα ἀφορᾷ στοὺς Ἕλληνες ἀπὸ τὸν Πόντο καὶ ὄχι σὲ ὅλους τοὺς Ἕλληνες γενικά, καὶ στὶς τρεῖς γενιὲς παραμένει ἡ ἀναφορὰ στὴν εὐρύτερη ἑλληνικὴ ὁμάδα ὡς «τὸ ἔθνος μας» καὶ «οἱ δικοὶ μας».

Ἡ ποντιακὴ ταυτότητα στὰ τέλη τῆς δεκαετίας τοῦ 1980 ἐκφράζεται ὡς δικαίωμα στὴν πολιτισμικὴ καὶ ἱστορικὴ ἰδιαιτερότητα. Τὸ αἶτημα αὐτὸ δὲν δηλώνει τάση ἀπόσχισης, ἀντίθετα ἡ διεκδίκησή του ἀποτελεῖ παράγοντα ἰσχυροποίησης τῆς κοινῆς ἐθνικῆς ταυτότητας. Ἡ ἐνότητα ἐξασφαλίζεται μέσα ἀπὸ τὴν ἰδιαιτερότητα, γιατί ἡ τελευταία ἀντιμετωπίζεται ὡς ἡ μετεξέλιξη τῆς κοινῆς ἀρχικῆς συλλογικῆς ταυτότητας σὲ διαφορετικοὺς γεωγραφικοὺς χώρους. Μὲ τὴ διεκδίκηση τοῦ δικαιώματος στὴν ἰδιαιτερότητα δηλώνεται ταυτόχρονα ἡ ἐπιθυμία γιὰ τὸ κοινὸ μὲ τὴν εὐρύτερη ἐθνικὴ ὁμάδα μέλλον. Διαμορφώνεται μ' αὐτὸ τὸν τρόπο μιὰ ἰδεολογία ἐθνισμοῦ καὶ ὄχι τοπικισμοῦ. Ἡ ἀκόλουθη δήλωση εἶναι ἀντιπροσωπευτικὴ:

«Εἶμαι Ἕλληνας, ποὺ αἰσθάνομαι δεμένος μὲ τὸ τμήμα τοῦ ἑλληνισμοῦ ποὺ εἶναι ὁ ποντιακὸς ἑλληνισμός. Μέσω τῆς γνώσης τῆς ἱστορίας ποὺ μόνος μου ἀπόκτησα —τὸ κράτος μέχρι πρόσφατα ἀδιαφοροῦσε τελείως γιὰ τὴ διατήρηση τῆς ἱστορικῆς μας μνήμης— ἔχω τὴν αἴσθηση τοῦ ἀδικαιώτου αὐτοῦ τοῦ πληθυσμοῦ. Οἱ δικοὶ μας ὑπέστησαν γενοκτονία καὶ ἐμεῖς δὲν τὸ ξέρομε. Μὲ τὸ “εμεῖς” ἐννοῶ τοὺς Ἕλληνες, ἂν καὶ ὑπάρχουν καὶ Πόντιοι ποὺ τὸ ἀγνοοῦν καὶ ἀπλῶς τοὺς ἔχει μεταδοθεῖ ἡ πορεία τῆς οἰκογένειας. Σήμερα ἔρχονται νέοι πρόσφυγες, οἱ Πόντιοι ἀπὸ τὴ Σοβιετικὴ Ἑνωσι. Εἶναι ὁ ἴδιος πληθυσμὸς ποὺ ὑπέστη καὶ τὶς σταλινικὲς διώξεις καὶ τώρα περιθωριοποιεῖται στὴν πατρίδα, στὴν ὁποία ἐπιθυμοῦσε νὰ καταφύγει. Πόσοι ξέρουν τὴν ἱστορία αὐτοῦ τοῦ πληθυσμοῦ; Στὴ σημερινὴ ἐποχὴ, ποὺ ἀντιμετωπίζουμε τόσο σοβαρὰ ἐθνικὰ προβλήματα —ἀμφισβητεῖται ἡ ἑλληνικότητα τοῦ Αἰγαίου, ἡ Κύπρος εἶναι ἀκόμη ὑπὸ τουρκικὴ κατοχή— ἐπιβάλλεται νὰ γνωρίζουμε τὴν ἱστορία μας. Τὸ αἶτημα ἀναγνώρισης ἀπὸ τὴ διεθνή κοινότητα τῆς γενοκτονίας τοῦ ποντιακοῦ ἑλληνισμοῦ ἀπὸ τὴν κυβέρνησι τῶν Νεοτούρκων πρέπει νὰ γίνῃ αἶτημα ὅλων τῶν Ἑλλήνων, γιατί ἀφορᾷ σὲ ὅλους τοὺς Ἕλληνες.»

Ὅπως ἦδη ἀναφέραμε, ἡ ἀναζήτησι καὶ γνωστοποίηση στὴν εὐρύτερη κοινωνία τῆς ἰδιαίτερης ἱστορίας ἀποτελεῖ μορφὴ δράσης, ἡ ὁποία προκαλεῖ στὰ ἄτομα τρίτης γενιᾶς ἱκανοποίηση καὶ προσδίδει προσωπικὴ ἀξία. Παράλληλα, καθὼς ὁ ἰδιαίτερος πολιτισμὸς φθίνει καὶ ἡ πρώτη γενιά χάνεται, ἡ τρίτη γενιά αἰσθάνεται ὅτι ἂν χαθεῖ ἡ ἱστορικὴ μνήμη, κινδυνεύει ἡ ἴδια ἡ

υπόσταση του ποντιακού ελληνισμού. Τò ðτι ðμως αὐτὴ ἡ ἀναπροσαρμογὴ τῆς ταυτότητας παρουσιάζεται τῇ συγκεκριμένην δεκαετία δὲν θὰ πρέπει νὰ ἀποδοθεῖ μόνο στò ðτι ἡ πλειονότης τῆς πρώτης γενιᾶς δὲν ζεῖ πιά. Θὰ πρέπει νὰ ἀποδοθεῖ κυρίως στò ἱστορικò πλαίσιο, τò ðποῖο χαρακτηρίζεται ἀπò ἔνταση στὶς ἑλληνοτουρκικὲς σχέσεις καὶ ἀπò τὴ σχέση τῆς ομάδας μὲ τοὺς Πόντιους μετανάστες ἀπò τὴ Σοβιετικὴ Ἑνωσῆ. Ὅσον ἀφορᾷ στò πρῶτο, τόσο ἡ πολιτικὴ ἐξουσία ὅσο καὶ ἡ κοινωνία μετὰ τὴν τουρκικὴ εἰσβολὴ καὶ κατοχὴ τοῦ 40% τῆς ἀνεξάρτητης Κυπριακῆς Δημοκρατίας τò 1974 εἶναι δὺςπιστες ὡς πρὸς τὴν ἑλληνοτουρκικὴ φιλία. Τò σύμφωνο φιλίας καὶ συνεργασίας μετὰ τὸ ἑλληνικὸ καὶ τὸ τουρκικὸ κράτους τοῦ 1930 ἔχει χάσει τὴν ἀξιοπιστία του. Οἱ κατὰ καιροὺς προσπάθειες τὶς δεκαετίες τοῦ 1970 καὶ τοῦ 1980 γιὰ οὐσιαστικὴ ἐπίλυση τῶν διαφορῶν ἀποτυγχάνουν. Σ' αὐτò τò ἱστορικò πλαίσιο οἱ Πόντιοι ὑποστηρίζουν τὶς ἐκδηλώσεις συλλογικῶν φορέων, στὶς ὁποῖες καταγγέλλεται ἡ πολιτικὴ του τουρκικοῦ κράτους τῶν ἀρχῶν τοῦ αἰῶνα καὶ οἱ μετέπειτα ἐνέργειές του σὲ βάρος τοῦ ἑλληνισμοῦ. Σχεδὸν ὅλα τὰ μέλη τῆς τρίτης γενιᾶς δὴλωσαν περίπου τὰ ἀκόλουθα:

«Ἡ γνώση τῆς ἱστορίας μοῦ ἔδωσε ἓνα πρόσθετο συναίσθημα ὑπερηφάνειας. Μποροῦσα νὰ ἐξηγήσω στοὺς ἄλλους ποιοὶ εἴμαστε, ὄχι μόνο ἀναφέροντας τὴ διαφορετικὴ μουσικὴ καὶ τοὺς χοροὺς. Οἱ ἄλλοι Ἕλληνες ἐντυπωσιάζονταν μὲ αὐτὰ ποὺ ἄκουγαν. Γενικὰ σήμερα ὑπάρχει μεγάλο ἐνδιαφέρον γιὰ ὀτιδήποτε ἀφορᾷ στὶς ἑλληνοτουρκικὲς σχέσεις. Ἡ ἱστορικὴ μας πορεία σὲ μιὰ ἐποχὴ ἐπικίνδυνη γιὰ τὰ ἔθνικὰ μας θέματα προκαλεῖ τò συναίσθημα τῆς ἀνάγκης γιὰ συσπείρωση ὅλων μας. Στὶς ἀνοικτὲς ἐκδηλώσεις γιὰ τὴν ἱστορία μας σὲ πλατείες καὶ σὲ θέατρα ἔρχονται Ἕλληνες ποὺ δὲν εἶναι Πόντιοι, οἱ ὁποῖοι θέλουν νὰ ἐνημερωθοῦν. Ἀκόμη καὶ τò κράτος, τò ὁποῖο μόλις πρόσφατα, στὶς ἀρχὲς τῆς δεκαετίας τοῦ 1980, ἄρχιζε νὰ παρέχει σ' ὅλους τοὺς Ἕλληνες κάποιες πληροφορίες γιὰ τὴν ἱστορία τοῦ ποντιακοῦ ἑλληνισμοῦ μέσω τῶν σχολικῶν βιβλίων, δείχνει τελευταῖα τò ἐνδιαφέρον του γιὰ τὴν προώθηση παρόμοιων ἐκδηλώσεων. Παράδειγμα εἶναι ἡ κήρυξη τῆς ἐναρξῆς τῶν παγκόσμιων συνεδρίων μας ἀπò τὸν πρωθυπουργό.»

Ὅσον ἀφορᾷ στοὺς Πόντιους μετανάστες ἀπò τὴν πρῶν Σοβιετικὴ Ἑνωσῆ, τὰ μετὰ τò 1965 μεταναστευτικὰ κύματα φανερώνουν τὴν ὑπαρξὴ τμήματος τῆς ομάδας ποὺ συνεχίζει νὰ καταφεύγει στò ἑλληνικò κράτος. Τò 1989 ποὺ πραγματοποιήθηκε ἡ ἐμπειρικὴ ἔρευνα, ὁ ἑλλαδικὸς ποντιακὸς ἑλληνισμὸς μόλις εἶχε ἀρχίσει νὰ ἀναζητᾷ τὴν ἱστορικὴ συγγένεια καὶ νὰ ἀναρωτιέται γιὰ τò «πόσοι εἶναι» καὶ «πόσοι ἀπò αὐτοὺς κατὰγονται ἀπò ἄτομα ποὺ κατέφυγαν στὴ Σοβιετικὴ Ἑνωσῆ ἀπò τὸν ἱστορικὸ Πόντο τὴν ἐποχὴ τῶν διωγμῶν». Στὰ τρία τελευταῖα χρόνια τò ἱστορικò πλαίσιο χαρακτηρίστηκε ἀπò τὴν κατάρρευση τοῦ ὑπαρκτοῦ σοσιαλισμοῦ καὶ τὴν ἔξαρση τοῦ ἐθνισμοῦ στὰ Βαλκάνια. Μετὰ τò 1991 ἄρχιζε νὰ γίνεται ἐμφανὲς αὐτò ποὺ μόλις διακρινόταν δύο χρόνια πρὶν, ὅτι δηλαδὴ, ὅπως δηλώνουν ἄτομα τρίτης γενιᾶς, «ὁ ἔρχομὸς τῶν μεταναστῶν διατηρεῖ ἀνοικτò τò Μικρασιατικò». Ἡ ἱστορικὴ καὶ πολιτισμικὴ σύνδεση τῶν Ποντίων τοῦ ἑλληνικοῦ

κράτους με Πόντιους μετανάστες πρώτης γενιάς οι οποίοι προέρχονται από γεωγραφικό χώρο που είναι ή φυσική προέκταση του 'Ιστορικού Πόντου —άκόμη και οι μετανάστες από την κεντρική 'Ασία κατάγονται από τα σοβιετικά παράλια της Μαύρης Θάλασσας— ανανεώνει το δεσμό με τον 'Ιστορικό Πόντο.

Τώως ή ιδιαιτερότητα του ποντιακού ελληνισμού σε σχέση με τις άλλες ελληνικές ομάδες προσφύγων των αρχών του αιώνα να συνίσταται στο ότι παρά την κοινή πίστη για το αντίθετο, ο γεωγραφικός χώρος αναφοράς δεν είχε χαθεί ολοκληρωτικά. Τα μεγάλα μεταναστευτικά κύματα από την πρώην Σοβιετική Ένωση του 1939, του 1965 και του 1988 (το οποίο συνεχίζεται μέχρι σήμερα) κρατούν ζωντανή την ανάμνηση του 'Ιστορικού Πόντου και παράλληλα πλασιάζουν το έλλαδικό ποντιακό στοιχείο με φορείς του ιδιαίτερου πολιτισμού, όπως αυτός έχει εξελιχθεί από συμπαγείς ομάδες σε διαφορετικούς γεωγραφικούς χώρους. Πρέπει να τονιστεί ότι οι μετανάστες από την πρώην Σοβιετική Ένωση αποτελούν ανομοιογενή πληθυσμό, επειδή ή συλλογική ταυτότητα διαμορφώνεται από τη σχέση της ομάδας με τον κοινωνικό περίγυρο. Στην προκειμένη περίπτωση ο κοινωνικός περίγυρος είναι πολύ διαφορετικός στα παράλια της Μαύρης Θάλασσας απ' ό,τι στην Κεντρική 'Ασία. Οι μετανάστες της περιόδου 1965-1987, δε γνωρίζουν σε σημαντικό ποσοστό την ιστορική σχέση με τον Μικρασιατικό Πόντο. Στη διαμόρφωση της συλλογικής ταυτότητας των Ποντίων αυτών στην Ελλάδα συμβάλλουν αποφασιστικά δύο παράγοντες: ή δημιουργία βαθύτερης ιστορικής συνείδησης που τους συνδέει με τους υπόλοιπους Πόντιους του έλλαδικού χώρου και οι μεγάλες αλλαγές που συνεπάγεται ή μετανάστευση. Ταύτοχρονα ο ίδιος πληθυσμός είναι φορέας ποντιακών πολιτισμικών προτύπων. Οί γάμοι με μέλη της τρίτης γενιάς είναι συνηθισμένο φαινόμενο σε περιοχές οι οποίες παρουσιάζουν σημαντική πληθυσμιακή συγκέντρωση νέων μεταναστών. Τα άτομα τρίτης γενιάς μαθαίνουν με τη βοήθεια των συζύγων τους να μιλούν ποντιακά και στη συνέχεια προσπαθούν να μεταδώσουν αυτήν την ικανότητα επικοινωνίας και στα παιδιά τους. 'Η ακόλουθη δήλωση είναι αντιπροσωπευτική:

«Έχω παντρευτεί Πόντια από τη Σοβιετική Ένωση. Έγώ δε γνώριζα τα ποντιακά. Οί γονείς μου δε μιλούσαν ποντιακά στο σπίτι. 'Η γυναίκα μου ήρθε στην Ελλάδα με τους γονείς της το 1965. Μόνο ποντιακά μιλούσαν. Κοντά τους τα έμαθα κι εγώ. Νοιώθω πολύ τυχερός που τα παιδιά μου μεγαλώνουν με τη βοήθεια της πεθεράς μου και μαθαίνουν κι αυτά να επικοινωνούν στα ποντιακά.»

Έξαιρετικά ενδιαφέρουσες θα ήσαν δύο μελλοντικές έρευνες που θα μπορούσαν να διεξαχθούν στα μέσα της δεκαετίας του 1990. 'Η πρώτη θα μπορούσε, θέτοντας στους ίδιους Πόντιους δεύτερης και τρίτης γενιάς τα ίδια ερωτήματα σχετικά με την ποντιακή ταυτότητα, να αναλύσει μετά από μιá περίοδο ιστορικών αλλαγών καθοριστικών για το μέλλον της Εύρώπης την επίδραση των γεγονότων αυτών στη μετεξέλιξη της ταυτότητας. 'Η

δεύτερη θὰ μποροῦσε νὰ ἐξετάσει τὶς συνέπειες τῆς κοινωνικῆς ἀλληλεπίδρασης τῆς ἐλλαδικῆς ποντιακῆς νεολαίας (τρίτη καὶ τέταρτη γενιά) μὲ τοὺς Πόντιους ἀπὸ τὴν πρώην Σοβιετικὴ Ἑνωση, σὲ μιὰ ἐποχὴ ὅπου οἱ τελευταῖοι καὶ θὰ εἶναι σημαντικὰ περισσότεροι ἀπὸ τὸ 1989 καὶ θὰ προέρχονται ἀπὸ περισσότερες δημοκρατίες τῆς πρώην Ε.Σ.Σ.Δ.